
La nit de Nadal al Lluçanès, 1850-1965

Annex 1

NARRACIONS DE LA MISSA DEL GALL AL SEGLE XIX

Montmany (El Figaró), 1880

La Pobla de Lillet, 1895

Pere Mestre i Boix

Francesc Xavier Cortada i Jordà

Maria del Pilar Maspons i Labrós¹

(Barcelona, 1841 – 1907)

Maria del Pilar Maspons i Labrós fou filla de Francesc Maspons i Llongueras i de Maria Isabel Labrós i Ferrer, germana de Francesc de Sales Maspons i Labrós, un any més gran que ella i cunyada de Francesc Pelagi i Briz.

El seu germà, a banda de ser doctor en dret i notari, també fou un reconegut folklorista. El 1875 fou nomenat acadèmic de l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona i l'any 1897 presidí els Jocs Florals de Barcelona.

Els Maspons són una família de pagesos benestants que al segle XVIII inicien l'activitat en el món de la judicatura, dedicació que mantindran fins a Francesc Maspons i Anglasell (1872-1966). Aquesta activitat i la davallada de les rendes del camp fa que a principis del segle XIX es traslladin a Barcelona

Com es pot veure, la Maria de Bell-lloc, que era el pseudònim que feia servir per signar algunes de les seves obres, va viure aquest ambient culte en el si de la seva família, convertint-se en una de les primeres autores en llengua catalana. Va ser una escriptora de la Renaixença, amb una gran activitat entre 1865 i 1882. Influïda per les tendències d'aquest moviment i per un romanticisme de caràcter medieval, patriòtic i tradicionalista. Es va donar a conèixer com a poeta i va publicar en nombroses revistes de l'època com *Lo Gai Saber*, *La Renaixença*, *La Veu del Montserrat*, *Calendari Català*, *La Lluanera de Nova York* i altres revistes.

La seva activitat de creació literària va estretament lligada al folklorisme i especialment a l'excursionisme. Maria de Bell-lloc recorre el Vallès Oriental i altres comarques catalanes, recollint llegendes i narracions que posteriorment escriu i reinterpreta en forma de prosa o poesia. Aquesta activitat li va permetre recollir i transcriure llegendes i narracions etnogràfiques que després va recrear i editar, entre elles *Salabrugas, poesies catalanes* (1874), *Narracions y llegendas* (1875), *Vigatans y botiflers*, una novel·la històrica ambientada durant la Guerra de Successió (oferta en fascicles entre 1878-1879), *Llegendes catalanes* (1881), d'on recollim la narració "La festa dels pastors" i finalment els *Costums i tradicions del Vallés* (1882). Uns anys més tard, publica *Elisabeth de Mur* (1924).

“La festa dels pastors”²

Maria del Pilar Maspons i Labrós, *Llegendes catalanes*, 1881³

Sr. D. N. V.

PREUAT amic: adolorida la meva ànima per la pèrdua de la mare, havia renunciat a escriure les impressions que em causaren les festes de Nadal en el pintoresc poble de Montmany.

¡Amb quina alegria les hi hauria contades a mon retorn, i amb quin embadaliment i opalescència m'hauria ella escoltat! ¡Pobre mare meva! Al pensar que això no pot ser, perdo l'esma d'explicar-ho i sols cedint als precés de la teva amistat, que tal volta m' ho demana més per a distraure'm que per altra cosa, resolc a fer-ho; plagui a Déu que et pugui complaure, i que la meva trista ploma arribi a donar una idea del que són aquelles: si per cas ho aconseguixo, ja estaré contenta i donaré per ben empleat el meu treball.

I vos, mare meva, que tant vos complaíeu en totes les meves coses, veniu per un moment al meu costat; feu que jo us senti prop meu, que la vostra respiració es faci sentir a la meva orella, i que els vostres ulls recorrin les ratlles que jo vaig escrivint, perquè així covi ales el meu esperit, reneixi en el meu cor la perduda joia, creient-vos viva encara, i es complagui la meva ànima en la alegria vostra al relatar-vos la festa de la vinguda del fill de Déu.

Era la vigília de Nadal. El ferrocarril, fos per la bona gent que duia, (gent que tornava de las celebrades fires de Sant Tomás de Barcelona), fos per lo que volgués, el cas fou que arribà ben tard a la Garriga des d'on ens dirigírem a tota pressa cap a Gallicant; arribant-hi quan ja era ben fosc. Caminàrem un tros entre gemades arbredes, quan de sobte i d'entremig d'un bosc aparegué una llum: pocs passos més donàrem, i una altra vingué a il·luminar-nos per un altre cantó: eren els llums que ens enviaven d'una de las més riques pagesies del Vallés.

Quan hi arribàrem les amples portes de la casa se'ns obriren de bat a bat, i una munió d' homes, dones i criatures aparegueren al seu llindar per donar-nos la benvinguda.

L'alegria brillava en tots aquells rostres, tot el seu pensament i tot el seu afany era la festa que se celebrava aquella nit: entràrem dins; res componia la gent que havíem vist fins llavors per la que hi veiérem després; allò era cosa de màgica; de totes les portes i portetes anaven sortint-ne i sortint-ne, com que semblava que acabariem per no cabre a les moltes i espaioses peces de que es componien els baixos de la rica pagesia. Eren gent d'aquells encontorns que s'havien ajuntat allí, per ser lluny els seus pobles, per a veure la festa dels pastors que en la parròquia de Montmany se celebrava.

Molt ens pregaren que ens quedéssim amb ells per a fer junts el camí a la mitja nit, més nosaltres els remerciàrem de bon grat i no ho acceptàrem a causa de tenir la posada més a prop de l'església i de que sabíem que allí ens estaven esperant.

Emprenquérem, doncs, via ben armats de bastons, llanternes i teies, i d'un a un per no permetre-ho d' altra manera la estretor del camí, començàrem a pujar per l'espadat single.

No et pots figurar res més hermós; el cel amb el seu puríssim blau tatxonat de brillants estrelles semblava que reposés damunt las feréstegues i enlairades muntanyes que ens rodejaven, com fent rodona; a la casa on anàvem, situada a mig single, hi brillava una llum, que per la seva elevació es confonia amb els estels, creient-lo nosaltres com un d'ells fins a tant que hi fórem a la vora: als nostres peus i en el fons de les muntanyes hi corria dolosament l'aigua fresca de la torrentera, qual soroll anava escapant als nostres sentits així com anàvem muntant la costa: el camí que seguíem el formaven un sens nombre de giragonses tallades en la mateixa roca al peu mateix del single, formant una eterna essa de manera que els de davant caminaven sempre en la mateixa direcció dels de més avall, i els del mig en la contrària, semblant de des d'un xic lluny que els peus dels uns es sostenien damunt dels caps dels altres; en aquesta forma els nostres llums semblaven una serp de foc que es caragolava per entre les verdes mates i damunt les blanques pedres del vol de la timba; mentre la guineu espantada d'aquella claror mai vista, començava un concert des de l'altre cantó del single, que acabava de donar un aspecte feréstec i paorós a aquelles isardes i inhabitades muntanyes.

A la fi hi arribàrem; com a la casa de baix, ens reberen i encara amb més alegria. També allí hi havia forasters, que assentats a l'entorn de la llar amb un cove de pinyons torrats a un cantó, s'entretenien tot menjant-ne esperant que arribés l'hora de començar la missa: el pastor no hi cabia de goig al veure la seva crossa o gaiato tant ben guarnit de flors, llassos i papers de colors; de la crossa passava els ulls al seu caputxó de panyo burdo, al seu sarronet ple per fer la oferta, i els seus esclops ferrats amb sis dotzenes de claus cada un. ¡Com li tardava a arribar l'hora!

Seria poc més de mitja nit quan ens semblà sentir el so d'un flabiol; totes les finestres s'obriren de bat a bat coronades de curioses testes. Res més bonic, amic meu, que el que s'oferí a nostra vista; semblava cosa d'encanteris; entre mig d'una llunyana i tallada muntanya apareixia movent-se pausadament un llumet, d'una costa veïna en baixava un altre, així com també en pujaven uns quants de més avall per distints camins; pel grau de Montmany en baixaven una pila, així com del pic de Puig-Graciós i de les enlairades serres de Bertí, destacant-se per entremig de la verdor dels arbres com si fossin un esbart de brillants estels davallats a la terra. Prompte nous sorolls es barrejaren als del solitari flabiol: eren els de la rica pagesia que en nombre de cinquanta pujaven amb més de vint atxes de vent i teies, amb el manyac adornat de flors en el seu front, de cintes graciosament entortolligades a les banyes, amb el seu manto brodat de llentiqueles i plena de flocs i flors la seva cua per a oferir-lo així ben adornat al Rei de cels i terra en l'acte de l'adoració. Acompanyava al manso primal el seu pastor tocant la gralla i seguit d'altres pastors, uns amb tamborino, altres amb panderos, i fins un amb un violí.

Mentrestant els altres llums havien anat arribant a casa nostra, i tots plegats miràvem a nostres peus la llarga i caragolada serp de foc que formaven els llums de l'alegre comitiva; la guineu, com havia fet a nosaltres, els udolava fortament.

Quan estiguérem tots junts emprenguérem el camí de l'església. ¿Creus tu possible que jo t'expliqui la bellesa d'aquell quadro, ni els diversos sentiments que m'embargaren?

No hi ha ploma humana capaç de fer-ho: tanca els ulls i transporta't en mig d'aquella grandiosa i magnífica naturalesa, entre aquelles espadades roques i frondosos boscos, i mira'ns caminar per elles entre cent llums al compàs dels pastorils instruments sota d'aquell hermosíssim cel; i amb prou feines si te'n pots formar idea.

Abans d'arribar a l'església hi ha un tros d'ample camí voltat d'eucaliptus; en mig d'ell, els pastors i demés gent de Bertí i del Serrat de l'Ocata que havien vingut a la festa, havien encès un gran foc on s'escalfaven esperant a que ja no es veiés cap llumet per a entrar-hi.

Totes les donzelles lluïen els seus millors flocs, i tots els fadrins els seus trajos de gala. A l'entrar en el temple, un moviment de joia i de sorpresa s'escapà a tothom. Brillava tot ell com una crosta d'or; tots els altars estaven esplèndidament il·luminats i adornats de flors: d'un cantó a l'altre hi passaven branques d'eura entre llassades de neules, així com també les llànties i candelers que la il·luminaven; el sòl estava cobert d'una doble catifa de barballó que embaumava el temple; gonfanons vermells i banderes blanques, estaven repartits aquí i allà lluint els seus brodats d'or.

Comença la missa. La pastora amb la filosa al costat, anà fins a la porta a on el pastor principal li feu entrega del que portava al seu sarró: tot filant, filant, la pastora pujà al presbiteri, i ho posà damunt de la taula que pel cas allí hi havia. Després, arribà un altre pastor i després un altre i un altre, i així successivament anaren arribant tots d'un a un, quedant-se com el primer al cap d'avall de l'església i fent amb cada un d'ells la pastora el mateix viatge que havia fet amb el primer.

S' acabà l'evangeli i de sobte una veu fresca i clara ressonà al cap d'avall de l'església.

— *Sereno, les dotze!* digué amb to de cant.

I el flabiol li respongué amb una tocata pastoril.

Una altra veu es deixà sentir després, veu de joia, vibrant i clara, acompanyada del "**Cant dels aucells**"⁴; dient:

— *Jesús es nat!*

— *Nat?* preguntà un altre ple d' admiració.

— *Sí, nat, nat*, respongué la primera amb creixent entusiasme.

Tres ó quatre preguntes més se succeïren i convençuts els pastors de la veritat del que els deien:

— *Gloria á Deu en las altures i pau als homes de bona voluntat*, exclamaren amb entusiasme i fervorós cant.

I seguiren cantant:

*“El desembre congelat
confús es retira,
Abril, de flors coronat
tot el món admira.
Quan en un jardí d' amor
neix una divina flor
d' una rosa bella
fecunda i poncella...”⁵*

Si jo et pogués fer veure l'alegria que brillava en tots els rostres! No semblava sinó que realment en aquell instant i allí mateix, acabés de néixer el Redemptor del món.

Els pastors en la seva joia s'agafaren per las mans i formant rodona ballaren la sardana fent ressonar els esclots ferrats damunt les amples lloses: el manyac seguia en mig d'ells tots els passos del seu pastor, barrejant el toc de l'esquella amb els instruments que tots a l'hora tocaven confonent-se amb aquell bell cant.⁶

*“Cantava el rossinyol:
Hermós com és el sol
brillant com una estrella
ha nat d'una donzella...”*

I aquesta melodia magnífica, però tendre i senzilla al mateix temps, ressonà per sota las antigues voltes omplint-les d'harmonia, com ressonava dintre de tots els cors omplint-los de joia.

Després entonaren el «Rabadà»⁷ amb gran contentament dels vaillets i les noietes, que sens peresa havien deixat el llit: a l'acabar aquest altre cant, i quan convençut ja aquell de que no l'enganyen, i de que ha d'anar a Betlem a oferir el seu cor a Déu, respon eternit:

— *Oh quin amor!*

Es posaren tots de cara a l'altar, al davant els cantadors, i fent tres passes endavant i dues enrere anaven avançant envers el presbiteri i cantant:

*“Armats amb la gaita
i altres instruments,
los pastors, anem-se'n
anem a Betlem,
que ha nat per los homes
tot un rei de reis.*

*Anem-hi de pressa
anem-hi aviat
que el rei de cels i terra
a Betlem ha nat...”⁸*

A l'acabar cada passada els cantadors feien un gran acatament, i el pastor, seguit del manyac que anava darrera d'ells, en feia un altre, tot posant-se a sonar el sac dels gemes (o cornamusa): darrera mateix del manyac, venia el rabadà (rondinaire) amb dues cistelles dalt de la crossa; en una d'elles hi havia una ofrena tapada, i en l'altra dos blanquíssims colomets lligats amb cintes de color de rosa damunt d'un llit d'olorós barballó; després seguien els demés pastors de dos en dos, amb ses enflocades crosses tan llargues com la del primer pastor, del que no es diferenciaven més que pels esclops, per dur-los aquest coberts de pell del color de la fusta, brodada amb seda de colors clavada amb tatxes daurades i un floquet blau al capdamunt.

Quan arribaren a l'altar, el senyor rector els presentà al bon Jesuset, dient:

— *Jesús es nat, «venite adoremus»*

El pastor posà els genolls a terra commogut i devotament. Totes les respiracions es pararen, tots continguérem l'alè; es una escena que no et puc contar perquè es indescriptible. El pastor oferí el seu manyac al divinal Senyor deixant-lo davant de l'altar: el primal conegué l'acció d'aquell i feu envers ell un moviment; més commogut el pastor encara, passà els seus braços entorn del coll del seu manyac i el besà del front.

Després dels pastors, anaren a adorar tots els homes de l'església i després les dones. El sacerdot anava dient-nos a tots:

— *Jesús es nat, «venite adoremus»*, mentres lo cor cantava:

*Los pastors van adorant
«Gloria in excelsis» cantant.*

Això finit el senyor rector ens dirigí la paraula:

—*Sigueu bons i senzills de cor, digué; avui es el dia en que nasqué el fill de Déu, i al néixer no ho revelà als savis ni poderosos de la terra, sinó als bons i humils pastors; no envegeu, doncs, als savis ni poderosos, imiteu solament a aquells pastors als quals representeu avui per a que meresqueu de Déu que se us mostri a vosaltres com es mostrarà a ells, i en el dia de la vostra fi, us abraçi l'ànima amb el seu etern i incomprendible amor i us deixi gosar de la vida per a tota l'eternitat.*

Les estrelles havien fugit ja del cel, i en canvi una llum suau i pura ens mostrà al sortir de l'església, la blanca gelada que cobria tots els camps, pics i fondalades. Allà envers Orient, i per un tallat que deixen dues muntanyes de les que ens encerclaven, un color rogenc i viu ens anunciava la pròxima aparició de l'astre del dia.

Els pastors tragueren a la plaça la taula de les ofrenes en la que hi havia carbassetes de vi blanc, coques ensucrades, torrons i botifarres, i es posaren amb tot això a esmorzar⁹, mentre nosaltres ens en tornàvem a casa. El dia abans, una ovella s' havia quedat al bosc; ¡quina no fou la nostra alegria al trobar-la amb un petit i blanc anyellet nat en aquella ditxosa nit! El vaig collir a la meva falda i el vaig portar a escalfar a la llar, al voltant de la qual ja hi vam trobar patriarcalment asseguts, als amos de la casa rodejats de les seves filles, gendres, néts i demés forasters, que alegrement feien la clàssica sucumulla¹⁰.

El sol eixí en aquell moment ric i esplendorós, i després d'estendre's com un mantell d'or damunt la blanca gelada, i coronar de llum els pics més alts, deixà entrar un dels seus bells raigs per la finestra comunicant a tots una joia indescriptible.

Era un dia hermós, un dia en que el cel i la terra tots s'alegraven. Era el dia de Nadal, jorn de goig i d'alegria.

— *Jesús es nat. Gloria á Deu en las altures!*

Ben sabut és que el ramat i sobre tot el manyac, cada cop que canvia de pastor se migra, gairebé no menja, i per espai d'uns quants dies, té els ulls llagrimosos.

Maria de Bell-Lloch, 1881

Salvador Vilarrasa i Vall¹¹
(La Pobla de Lillet, 1870 – Ripoll, 1943)

Va néixer a la Pobla de Lillet l'any 1870, en el mas de Vilarrasa, una casa de llarga tradició ramadera, avui desapareguda. Va estudiar al Seminari de Vic, on va aprendre música i una àmplia cultura. En la seva joventut, passava llargues temporades a la masia de la Vall d'Alpens, d'on era filla la seva mare. Posteriorment, fixà el seu domicili a Ripoll des d'on administrava el seu patrimoni i conreava les aficions musicals. Es casà amb Núria de Roquer, de les Llosses. Durant la guerra civil, s'exilià a França. Posteriorment, va tornar a Ripoll, on morí l'any 1943.

Vilarrasa era un gran coneixedor del Berguedà, Ripollès i Lluçanès. Des de la infància s'havia relacionat intensament amb la pagesia, de la qual en coneixia els costums i tradicions.

El seu vessant literari començà sota el guiatge de Tomàs Raguer, en fundar-se a Ripoll el setmanari *El Catllar* l'any 1920. Allí hi publicà els primers articles de caràcter folklòric: “La nit de Nadal” (1920), “Nadalenca” (1921) i “La vida dels pastors”. Posteriorment, en la també ripollesa revista *Scriptorium*, seguí la seva producció amb una recerca de gran valor etnològic: “Els carboners” (1924), “La vida a pagès” (1925-28), “Les bruixes” (1926), “Les filadores” i “Els traginers” (1928), conjuntament amb Tomàs Raguer.

Sens dubte, les seves obres *La vida a pagès* (reeditada el 1966) i *La vida dels pastors* (també reeditada l'any 1934) són un document extraordinari de la vida i els costums de la ruralia, narrats amb una gran riquesa de detalls i amb un llenguatge evocador i totalment fidel al caràcter popular dels seus protagonistes. Dues obres d'un testimoniatge ja irrepetible, que avui dia són un punt de referència ineludible per a qualsevol interessat en el coneixement de la vida de pagès d'abans.

“Nit de Nadal”¹²
Salvador Vilarrassa, revista *El Catllar*, 1920

Vint-i-cinc anys enrere, a la Pobla, a l'acostar-se les festes de Nadal, uns quants joves i noies, independentment els uns dels altres, organitzaven cors de pastors i de pastores, amb l'objecte de prendre part amb llurs cants principalment a la Missa del Gall, anant-hi ells vestits de pastors i elles de pastores, portant algunes davantals de sacoló i totes caputxa blanca o negra i la filosa amb un gros motròc de cànem.

La nit de Nadal, moltes cases la passaven en vetlla i era general el costum de fer l'all i oli o la xocolatada, que la desfeien en una olla i la prenien a plats. Per allà a mitja nit s'ho menjaven amb pa que el torraven a la llar, on hi cremaven forces estelles; i si hi havia mainada, no hi mancava tampoc el gros tió, bonyagut i baumat per fer-li cagar torrons a còpia de garrotades. El pastor de casa, pastor de debò que li agradava seguir totes les tradicions, en havent menjat l'all i oli, es posava el seu típic i propi vestit i anant al corral de les ovelles, distant uns tres minuts en un extrem de la vila, aclamava el moltó més gros, cridant-lo pel seu nom de *pardal* o el que tingués que al moment acudia seguint com un gosset i tornant al cap de poca estona a la llar, li posava la millor mitjana i el guarnia lligant-li a la llana cintes de varis colors, en forma de llacets, col·locats amb simetria. Abans de sortir de casa provava si s'agenollaria, cosa que uns quants dies abans li ensenyava, fent-li blegar els genolls i donant-li pa així que estava en aquella positura.

Mentre tant pels carrers ja se sentien cançons i alegres crits de *Ja és nat!*

El pastor estant segur que el manyac no el faria quedar malament, marxava amb ell, cap al casal del Centre Catòlic, que aquella nit era obert, a ajuntar-se amb els *pastors i rabadans* que allí esperaven a llur *majoral*. Al sentir les batallades de la mitjana sortien a rebre'l, el feien entrar a la sala del cafè i el convidaven de beure.

Ben prompte i amb la gatzara que és de suposar, seguien els carrers, aturant-se a cantar cançons pastorils a la plaça i altres llocs, de preferència davant les cases de les noies que havien de fer de pastores. Després de seguida la vila, tornaven a llur casal a passar l'estona cantant i bromejant.

El campaner, que també era allà, de tant en tant mirava el rellotge i a l'ésser l'hora, marxava en companyia d'algun ajudant aficionat, d'aquests que per tot arreu n'hi ha, i no trigava gaire a sentir-se el tritlleig i el brandar de les campanes grosses i xiques, cridant alegrement a tothom a Missa del Gall. Al sentir-se el darrer senyal els pastors entraven a l'església quedant-se al cap d'avall de la mateixa. Uns quants, no obstant, pujaven al cor per a cantar la missa pastoril que tenien assajada¹³.

També compareixien les pastores amb la indumentària abans dita, les quals solien posar-se més amunt, davant el banc dels regidors.

Al començar la Missa del Gall¹⁴, que es cantava amb acompanyament d'orgue¹⁵, alguns nois proveïts de rossinyols¹⁶, imitaven el cant d'aquell aucell, redoblant a tot pulmó quan el sagristà feia voltar les campanetes del rotllo¹⁷; però l'efecte culminant era l'adoració, quan els pastors pujaven pel mig de l'església per adorar el Jesuset, anant al davant, com a majoral, el pastor jove i presumit, amb samarra, sarró, calçons, sabates, barretina vermella posada a l'espatlla i per bastó el tirapeu, seguit del moltó ben guarnit de llacets i amb l'ample i musicat collar del que penjava una grossa i sonora mitjana. A l'ésser al presbiteri s'agenollava per adorar el *Ninyo* que li presentava el capellà, al mateix temps que també s'agenollava al seu costat el dòcil moltó, amb admiració de tota la gent que emplenava l'església, els quals guaitaven de puntetes aquell eternidor acte. Després adoraven els altres pastors, a continuació les pastores i seguidament el poble, quedant-se els pastors en un costat del presbiteri, cantant, mentre durava l'adoració, cançons de Nadal, les millors de llur repertori, amb acompanyament de l'orgue, panderos, ferrets i repicaments de castanyoles, sentint-se també els rossinyols que tocaven els nois escampats per l'església.

Quan els pastors acabaven de cantar una cançó en començaven una altra les pastores i així les anaven alternant.

Després de l'adoració, els pastors es quedaven al presbiteri i al llevar Deu, el moltó, imitant als seus amics, també flectava els genolls davant l'Hòstia Santa.

Acabada la missa, baixaven pel mig de l'església, pel mateix ordre que havien pujat i a l'ésser a defora s'acomiadaven. Alguns anys s'havien trobat que nevant durant la missa, al sortir els hi calia posar en pràctica l'aforisme, *per Nadal petja nova*. Però la gent desfilava vers llurs cases trepitjant la neu amb el cor ple de gaubança, puix faci el temps que vulgui, com ja diu la cançó,

La nit de Nadal
n'és nit d'alegria.

Salvador Vilarrassa

NOTES

¹ https://ca.wikipedia.org/wiki/Maria_del_Pilar_Maspons_i_Labr%C3%B3s (data 27/11/2020).
<https://www.biguesiriells.cat/ca/coneixer-bigues-riells-4/personatges-destacats-10/maria-bell-lloc-36.htm> (data 27/11/2020).

² Es manté el text original, posat al dia i deixant-hi aquelles paraules més habituals de l'època.

³ Aquesta narració la va escriure l'autora l'any 1881, a petició d'un tal D.N.V, però la festa dels pastors o la missa del gall, va tenir lloc com a mínim l'any abans, 1880.

⁴ PECANINS. "Cant dels ocells". *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca del Bages*. Gener-desembre, 1918;
Al Lluçanès hi ha una versió pròpia del *Cant dels ocells*, que va recollir el mestre Pecanins.

⁵ VILARMAU. (DGCPA). Arxiu Vilarmau. 1.1.4.79;
Va recollir unes quantes estrofes d'aquesta cançó a La Torre d'Oristà, de la cantaire Rosa Riera i Argemí.

⁶ PECANINS. "Ball rodó". *Revista Musical Catalana*. Juny, 1907.
-BALLÚS. "La recerca d'un Cançoner Popular a Manresa". *Dovella*. Primavera, 2008;
Pecanins va recollir la lletra d'un ball rodó (cantada per Josep Cañellas, es cantava ballant-la en sortir de Matines del dia de Nadal a Prats de Lluçanès).
-AMADES. *Costumari català*. Vol.1. pàg. 66;
A Sant Boi de Lluçanès també es ballava un ball rodó davant mateix de l'església.

⁷ VILARMAU. (DGCPA). Arxiu Vilarmau. 1.1.4.8;
Va recollir una versió d'aquesta cançó a Santa Maria de Merlès, de la cantaire Filomena Sayós.

⁸ VILARMAU. (DGCPA). Arxiu Vilarmau. 1.1.1.155;
Va recollir la nadala *La marxa dels pastors*, de la que només tenim la lletra, que podria ser una versió d'aquesta que es cantava a Montmany.
-VILARMAU. (DGCPA). Arxiu Vilarmau. 1.1.4.74;
Va recollir una cançó que porta el títol de *Nadala*, amb estrofes més llargues, que també parla de la marxa dels pastors cap a Betlem, a la Torre d'Oristà, de la cantaire Rosa Riera i Argemí.

⁹ Hem d'entendre que, en aquesta ocasió, l'hora de la festa dels pastors o missa del gall era a la matinada, poques hores abans de sortir el sol.

¹⁰ Suca-mulla: Acció de sucocar el menjar en un líquid, normalment pa o galetes en vi o llet. També es coneix com a sucamuia.

¹¹ MESTRE. *La fira ramadera de l'Hostal del Vilar*. 1999. pàg. 133.

¹² Es manté el text original, posat al dia i deixant-hi aquelles paraules més habituals de l'època.

¹³ VILARMAU. (DGCPA). Arxiu Vilarmau. Costums de Prats de Lluçanès. 4.5.6.50 a 57;
Els més grandets ja s'escapaven i se n'anaven a dalt al cor de l'església a cantar cançons de Nadal a l'Infant nou nat amb un xivarri que eixorda.

¹⁴ GRIERA. "Litúrgia popular". *Butlletí de dialectologia catalana*. Gener-març, 1930;
El nom de missa del gall possiblement sigui degut al cant nocturn del gall, que per a la gent pagesa encara avui assenyala les hores. S'assistia a la missa del gall per moure gatzara, cantar cançons i fer l'adoració de l'infant Jesús.

¹⁵ AMADES. *Costumari català*. Vol. 1. pàg. 123;
La missa del gall, era l'única de l'any que l'església donava una certa llicència per a l'exaltació popular, sobretot per la part musical, conegut com les llibertats d'orgue, per antilitúrgic que fos. Generalment l'organista s'esplaiava entre verset i verset dels salms, que el poble també corejava.

-SOLER. *Un segle de vida al Lluçanès*. 2000. pàg. 88;

A Sant Feliu Sasserra a l'organista li calia l'ajut d'un altre home que manxés per poder sonar l'orgue.

-AA.DD. "El calendari festiu". *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*. Vol. 5. pàg. 131;

En altres indrets, lluny dels nostres pobles, sobretot a les ciutats, sota l'orgue imponent de les catedrals i col·legiates, es penjava la carassa de gegant de moro esfereïdora, d'ulls sortints. Aureli Capmany, descriu el seu record de les matines de Nadal: *Durant aquestes festes l'organista feia sonar a l'orgue tots els registres més alegrois i feia bramar la Carassa, mentre que per l'obertura de la seva boca descomunal, rajaven glopades de confits.*

¹⁶ GRIERA. "Litúrgia popular". *Butlletí de dialectologia catalana*. Gener-març, 1930;

És costum que en el moment de l'elevació de la sagrada forma i quan es canta el Glòria in excelsis, tota la quitxalla faci tocar els gallets i rossinyols.

¹⁷ SOLER. *Un segle de vida al Lluçanès*. 2000. pàg. 88;

Era l'únic dia de l'any que l'organista feia sonar la roda dels ocells, i era la missa que tots esperàvem il·lusionats per poder-la escoltar. La roda tenia vint o vint-i-cinc campanetes que cada una dringava de distint to, i sonava com la piuladissa dels rossinyols, les mallerengues i les cadernereres que de cop refileaven.

-GOST. "El campaner". *L'Estel del Lluçanès*. Març, 1985;

A Prats de Lluçanès, el campaner feia giravoltar el carilló (vol dir la roda dels ocells) que hi havia a sobre la porta de la sagristia, quan s'entonava el Glòria in excelsis Deo per les Matines de Nadal.

-Rosa Boixader Aligué (Oristà, 1931) i Maria Carme Rocabembosch i Camps (Oristà, 1941). *Nosaltres dues encara l'havíem vist a tocar durant la missa del gall*. A Sant Andreu d'Oristà, dalt del cor, encara es conserva la roda dels ocells, que aleshores gairebé a tot arreu era sobre la porta de la sagristia.